

ФОРМУВАННЯ НАСКРІЗНИХ УМІНЬ ТРЕТЬОКЛАСНИКІВ ЗА ДОПОМОГОЮ МЕТОДИЧНОГО АПАРАТУ ПІДРУЧНИКА

*Олена Барановська,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник відділу дидактики,
Інститут педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна,
e-mail: baranovska@i.ua,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0788-8511>*

У статті проаналізовано вплив психологічних досліджень на структурні та змістові зміни в навчально-методичному апараті підручника. Акцентовано увагу на важливості розвитку індивідуальності як основи для гармонійного розвитку людини як особистості-творця. Проаналізовано вимоги стандарту початкової освіти для 3–4-х класів. Здійснено аналіз співвідношення репродуктивних продуктивних та творчих завдань у підручниках 90-х років та нових підручниках. Проведений аналіз підручників для третього класу та результати теоретичного аналізу літератури показали, що з представленого переліку наскрізних умінь у початкових класах (3–4-й) активно формуються такі: читання з розумінням; уміння висловлювати власну думку усно і письмово; творчість; вміння конструктивно керувати емоціями; розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами. Виконано кількісний та якісний аналіз формування наскрізних умінь третьокласників засобами методичного апарату підручника.

Ключові слова: другий цикл початкової освіти; змістові лінії; підручник.

Постановка проблеми. Ряд вітчизняних та зарубіжних науковців висловлюють думку, що у початковій школі насамперед має здійснюватися інтелектуальний розвиток учнів на основі принципу індивідуалізації навчання з урахуванням задатків та здібностей дитини, темпів їхньої роботи і ступеня прирощення успіхів. Акцентується увага на тому, що учні повинні мати можливість засвоювати навчальний матеріал в оптимальному для себе темпі, а вчителі мусять володіти арсеналом методів, які дали б змогу одночасно працювати з учнями різного рівня підготовки і задатків. Протягом навчання учні мають оволодіти ключовими компетентностями, що на теперішньому етапі закладається в сучасний підручник. Важливість розвитку індивідуальності як основи для гармонійного розвитку людини як особистості-творця підкреслюється в усіх чинних документах про освіту. У Державному стандарті початкової освіти (2019 р.) зазначено, що метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та

індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості [1]. Метою другого (основного) циклу початкового навчання є: здійснення навчального процесу з концентрацією педагогічної уваги на формуванні в учнів відповідальності й самостійності, підготовка до успішного навчання в основній школі. Саме у другому циклі навчання в учнів значно зростають можливості виконувати логічні операції з текстом та іншими джерелами інформації, активно формується ціннісно-емоційна сфера, розвиваються творчі вміння. У цей період відбувається початок бального оцінювання успіхів учнів, які починають аналізувати свої успіхи та невдачі. Отже, законодавчі зміни та науково-практичні пошуки вплинули на зміни якісної структури підручників і наразі вкрай важливо зробити прогноз, чи достатніми в умовах змішаного навчання є створена структура, які наявні переваги і недоліки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Підручник для початкової школи неодноразово змінювався під впливом освітніх реформ. Великий вплив на структурні та змістові зміни в навчально-методичному апараті підручника мали психологічні дослідження. Д. Ельконін вважав, що навчальна діяльність є провідною у шкільному віці, тому що через неї здійснюються основні відносини дитини із суспільством; формуються основні якості особистості дитини шкільного віку, окремих психічних процесів; виникають основні новоутворення, які неможливо зрозуміти поза аналізом процесу формування навчальної діяльності та її рівня [2]. В. Давидов наголошував на тому, що навчальна діяльність молодших школярів формується саме в цьому віці, всередині неї виникають відповідні психологічні новоутворення, вона визначає в цьому віці характер інших видів діяльності (суспільно-організаційної, художньої, спортивної, навчальної, трудової) [3]. О. Запорожець упроваджував гуманістичну психолого-педагогічну концепцію ампліфікації, збагачення розвитку дитини, коли оптимальні умови для реалізації потенційних можливостей дитини створюються не форсованим навчанням, а завдяки збагаченню змісту навчання іграми, спілкуванням, образотворчою та предметною діяльністю [4]. На цій основі відбулася зміна підходів до навчання і виховання дитини: в рамках знаннево орієнтованого підходу зародився особистісно орієнтований підхід. Перший визначався як сукупність

систематизованих знань, умінь, навичок, поглядів та переконань, а також певний рівень розвитку пізнавальних сил та практичної підготовки, що досягається в результаті навчально-виховної роботи. За *особистісноорієнтованого підходу* абсолютною цінністю визначається сама людина, забезпечуються вибір змісту освіти з метою задоволення освітніх, духовних, культурних та життєвих потреб, гуманне ставлення до особистості дитини, що постійно розвивається, становлення її індивідуальності та сприяння можливості самореалізації в культурно-освітньому середовищі.

Трансформація усталених принципів підручникотворення почала прискорюватися від реформи школи 1984 р. і набрала обертів у 90-ті роки, а новий етап суттєвих перетворень відбувається просто зараз. Науковці, які є авторами підручників початкової школи, постійно збагачували методичний арсенал підручників (Т. Байбара, Н. Бібік, Н. Богданець-Білоskalенко, М. Вашуленко, О. Вашуленко, Н. Листопад, В. Мартиненко, О. Онопрієнко, О. Савченко, С. Скворцова та ін.). Вивчаючи читацькі вміння в учнів початкових класів у 90-ті роки ХХ ст., ми проводили у своєму дисертаційному дослідженні аналіз чинних у той час підручників з читання. Увага зверталася на співвідношення репродуктивних продуктивних та творчих завдань у підручниках, на структурування їх за певними типами і видами. Результатом дисертаційного дослідження було створення програми і методики формування читацьких умінь в учнів початкових класів. Метою курсів з української мови та читання тоді визначалося: навчання дітей читати та розуміти прочитане; висловлюватись в усній та письмовій формах; розвивати інтерес до рідної мови та читання; був розділ «Робота з дитячою книжкою», в якому увагу приділялася розвитку мовлення та читацької пам'яті за допомогою дитячої книжки, образотворчої наочності, діафільмів, кінофільмів, дидактичних ігор. Окрема увагу приділялася формуванню бібліотечно-бібліографічних умінь учнів. У дослідженні ми здійснили аналіз чинних на той час та альтернативних підручників з читання за такими напрямками: класифікація запитань і завдань (репродуктивні, продуктивні); аналіз тенденції розвитку цього компонента підручників; практичне застосування вміння. Аналіз показав поступову тенденцію до збільшення продуктивних завдань але за абсолютною кількістю переважали репродуктивні завдання (3-й клас: 70 % репродуктивних та 30 % продуктивних; 4-й клас: 60% – 40%).

Частина запитань були приховано репродуктивними (за формою продуктивними, але пряма відповідь містилася в тексті) [5]. Прискорення нового етапу підручникотворення розпочалося у 90-ті роки, коли стара система освіти вступила в суперечності із завданнями, які ставило життя. Розпочався процес становлення закладів нових типів в Україні, які у випереджальному режимі готували реформу освіти, були експериментальними майданчиками, де апробувалися новий зміст і технології навчання. І тоді настав час експериментальних (альтернативних) підручників, у яких з'явилися суто українські слова, вирази, тексти. Наше дослідження стану сформованості читацьких умінь в учнів (1992–1994 рр.) виявило значні контрасти в тодішній освіті. Сільський учитель початкових класів вимушений був вести урок в класі, де навчалися учні від 7 до 15 років, підручники були старими, і всі доступні форми і методи індивідуалізації навчання залежали від наявності часу й можливостей вчителя. Водночас передові вчителі та директори-новатори – Микола Гузик, Петро Сікорський, Василина Хайруліна та багато інших, експериментували з власними педагогічними системами, в основі яких перебували індивідуалізація та диференціація навчання. Усе це потребувало значних змін у підручниках, які тривалий час залишалися доволі консервативними. Саме в 1990-ті роки розпочалися спроби створення програм і технологій формування загальнонавчальних вмінь та навичок учнів, покладених в основу певних компетентностей (програма Н. Лошкарьової; О. Почупайло (Барановської [6]); О. Савченко; В. Паламарчук [7] та ін.).

Наразі ці зміни досить значні саме в початковій ланці школи. Результати анкетування вчителів початкових класів в рамках моніторингу Нової української школи (далі – НУШ) (перший етап) показали, що найпоширенішими формами організації роботи учнів початкових класів є колективна (84,2 %) та індивідуальна (68,7 %) робота, робота в парах – 38,2 %, у складі великих груп – 11,3 %. Вчителі в класах з високою наповнюваністю частіше використовують індивідуальну роботу. Спільними для всіх ключових компетентностей виокремлено такі *наскрізні вміння*: читання з розумінням; вміння висловлювати власну думку усно і письмово; критичне та системне мислення; творчість; ініціативність; здатність логічно обґрунтовувати позицію; вміння конструктивно керувати емоціями; вміння оцінювати ризики; вміння приймати

рішення; уміння розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами. Результати моніторингу сформованості наскрізних умінь груп учнів початкової школи показали, що найменш розвиненими є ініціативність, критичне та системне мислення, обґрунтування власної позиції. Змінилися глобальні підходи до створення підручників: у них якомога повно відображено наскрізні освітні лінії, підручник стає компетентнісно спрямованим [8]. О. Савченко, представляючи свій підручник для 3-го класу, наводить змістові лінії, відображені в ньому: розвиваємо навичку читання, оволодіваємо правилами розуміння прочитаного; взаємодіємо усно за змістом прослуханого; досліджуємо і взаємодіємо з текстами різних видів; оволодіваємо прийомами роботи з дитячою книжкою; досліджуємо і взаємодіємо з медіапродукцією; перетворюємо та інсценізуємо прочитане, створюємо власні тексти [9].

Мета статті – здійснити аналіз формування наскрізних умінь третьокласників засобами методичного апарату підручника; зробити прогноз, чи достатніми в умовах змішаного навчання є створена нова структура підручника, які наявні в ній переваги і недоліки.

Виклад основного матеріалу. Реалізація завдань НУШ зумовила кардинальну зміну підходів до *якості запитань та завдань підручника*. Вимоги стандарту початкової освіти для 3–4-х класів містять уміння та навички роботи з текстом, що є складовими інтелектуальної, інформаційної та комунікативної компетентностей: *сприйняття, аналіз, інтерпретація, критичне оцінювання інформації в текстах різних видів, медіатекстах та використання її для збагачення свого досвіду* (вміння аналізу, порівняння, узагальнення, систематизації, доведення, прогнозування, аргументування, перетворення інформації, оцінювання, інтерпретація тексту, творчі зміни тексту, імпровізація). Окремо виділяються *уміння взаємодіяти з іншими особами письмово та в режимі реального часу*: працювати онлайн (що є надзвичайно актуальним для реалій дистанційного та змішаного навчання); співпрацювати з однокласниками, розподіляти ролі, взаємодіяти з іншими особами через мистецтво (участь у колективних творчих проектах, дії/ролі у творчому процесі), співпрацювати в команді для створення інформаційного продукту. Акцентується увага також на *формуванні емоційного інтелекту*: опис власних емоцій та емоцій співрозмовника від

прослуханого/побаченого; формування мовленнєвого етикету; етичних принципів спілкування; навичок конструктивного спілкування, регулювання власного емоційного стану, у тому числі засобами мистецтва. На підставі цих та інших вимог було створено нові підручники, в яких було закладено в методичному апараті формування *наскрізних освітніх ліній*, що виокремлювалося як *ключовий компонент програми НУШ*.

Класифікація наскрізних умінь учнів (освітніх ліній, яких виокремлено десять), на наш погляд, не є достатньо систематизованою. Групи наскрізних умінь: читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово (ті складові, які потребують вміння аналізу, виділення головного, порівняння, узагальнення, систематизація, доведення, перенесення), критично та системно мислити. Здатність логічно обґрунтовувати позицію є фактично вміннями інтелектуальної роботи з інформацією. Тому завдання на логічну роботу з текстом, на створення невеликих текстів на основі власного досвіду, продовження заданої теми з власного досвіду можуть належати до кількох груп наскрізних умінь. Уміння групи «уміння спілкуватися з однолітками» (розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами) є дуже важливими в умовах змішаного навчання, коли виникає дефіцит повноцінного спілкування учнів у класі. Присутність запитань та завдань цієї групи в підручниках є суттєвим досягненням.

Виходячи з вимог чинних законодавчих документів для початкової школи, було створено нові підручники, в яких закладено в методичному апараті формування *наскрізних освітніх ліній*. Проведений нами аналіз підручників для третього класу та результати теоретичного аналізу літератури показали, що з представленого переліку наскрізних умінь активно формуються в початкових класах (3–4-й) такі: читання з розумінням; уміння висловлювати власну думку усно і письмово; творчість; уміння конструктивно керувати емоціями; розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами.

Наведемо якісні результати аналізу запитань та завдань підручників третього класу з української мови і читання, націлених на формування читання з розумінням та умінь висловлювати власну думку усно й письмово (табл. 1).

Якісні результати аналізу запитань та завдань підручників третього класу з української мови і читання, націлених на формування читання з розумінням та умінь висловлювати власну думку усно й письмово

Групи / підручники	Читання з розумінням		Уміння висловлювати власну думку усно і письмово	
	Запитання та завдання репродуктивного характеру	Запитання та завдання продуктивного характеру	Продуктивні завдання після виконання репродуктивної частини	Завдання, націлені на створення власного творчого продукту
Пономарьова К., Гайова Л. Українська мова та читання: Підручник для 3 класу ЗССО (у 2-х частинах) :Частина 1 (2020).	«Прочитай частини тексту. Розташуй їх у правильній послідовності і запиши»; «Прочитай повідомлення друзів. Дай відповіді на їхні запитання»; «Чи знаєш значення виділеного слова? Перевір свою думку за словником»; «Випиши в колонку виділені в легенді про Синевір слова. Вибери з довідки синоніми до них і запиши в другу колонку».	«Як ти думаєш, назва Замкової гори утворилася від слова замОк чи замОк?»; «Поясни Читалочці, що означають подані вислови. Порівняй свої міркування з довідкою»; «Склади і запиши три речення зі словом-відгадкою, щоб у кожному воно мало інше значення»; «Запиши речення, виправивши помилку»; «Визнач який з поданих заголовків найбільше підходить до тексту про столицю. Придумай свій заголовок»; «Склади план прочитаного тексту».	«Спиши назву майстерні шоколаду. Підкресли букви, які позначають м'які приголосні букви. Напиши, чи ти хочеш відвідати цю майстерню. Поясни чому»; «Розкажи, що нового ти дізнався з цього тексту»; «Порівняй свою думку з правилом»; «Прочитай текст (Т. Шевченко). Що ти знаєш про його автора?».	«Допиши, чи доводилося тобі пити воду з джерела»; «Яка книжка тебе зацікавила найбільше. Чи хочеш її прочитати? Напиши про це текст (3-4 речення)»; «Що тобі відомо про Закарпаття? Напиши про це текст (3-4 речення)»; «Розглянь малюнки. Напиши, де побували друзі і що кого зацікавило»; «Розглянь картини. Зроби висновок, що малював Іван Айвазовський»; «Чи доводилося тобі відвідувати театр? Чи хотілося би побути актором (акторкою)? Яку роль ти мрієш зіграти? Напиши про це текст»; «Напиши текст про свою мрію».
Савченко О. Українська мова та читання: Підручник для 3 класу ЗССО (у	«Про що ви прочитали? Назвіть дійових осіб оповідання.	«Знайдіть речення, у якому висловлено головну думку. Обговоріть, як ви її розумієте?»; «Цей	«Чи погоджуєтесь ви з думкою поетеси про те, що найкращий у	«Які епізоди, що сталися на цьому уроці, трапляються у вашому класі?»; «Поміркуй, чому живі істоти по-різному

2-х частинах) : Частина 2. 2020.	Хто головний персонаж?»; «Знайди в тексті пояснення, чому ми майже не помічаємо звучання мови»; «Про що це оповідання? Як виникли династії гончарів?»	вір – казка чи оповідання? Доведіть свою думку»; «Як ви зрозуміли виділене речення?»; «Перегляньте текст. Яке це оповідання: художнє чи науково-художнє? Доведіть свою думку»; «Як по-іншому ти б міг/могла назвати вірш?».	світі – це запах Різдва? Розкажіть, який же він»; «Роздивіться світлини. Якій дитячій книжці, на вашу думку, треба поставити пам'ятник?»; «А як ти думаєш, чому книгу порівнюють з водою? Із чим її ще можна порівняти? Вислови свою думку»; «Як ви можете пояснити думку «він завжди житиме серед нас»?»; «Доведи свою думку, звертаючись до тексту».	радіють Сонцю, Місяцю, Дощику?»; «Придумайте кінцівку оповідання»; «Які інші свята, що відзначають у твоїй родині, теж мають свій колір, смак і запах? Розкажи про це»; «Намалюй свій портрет Кобзаря або розкажи про нього»; «Якби ви мали нагоду зустрітися з автором казки, про що хотіли б його запитати?»; «Проілюструйте казку»; «Розкажи про випадок із власного досвіду, який підтверджує справедливість висновку байки»; «Створіть маленьку книжечку «Мій улюблений вірш»»; «Спробуй перетворити цей вірш на розповідь про своє творче захоплення».
-------------------------------------	---	---	--	--

Наведемо якісні результати аналізу запитань та завдань підручників третього класу з української мови і читання, націлених на формування вміння конструктивно керувати емоціями, та вміння розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами (табл. 2).

Таблиця 2

Якісні результати аналізу запитань та завдань підручників третього класу з української мови і читання, націлених на формування вміння конструктивно керувати емоціями, та вміння розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами

Групи / підручники	Вміння конструктивно керувати емоціями	Вміння розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами				
	запитання та завдання, націлені на висловлення почуттів, емоційного ставлення до	Завдання-інтерв'ю	Запитання та завдання, націлені на формування соціальних вмінь, роботи в парі, групі	Спільні дослідницькі завдання	Рольові завдання	Завдання-змагання, ігрові завдання

	прочитаного (побаченого почутого, пережитого), вміння розрізняти емоційний стан героїв					
Пономарьова К., Гайова Л. Українська мова та читання: Підручник для 3 класу ЗССО (у 2-х частинах) :Частина 1 (2020).	«Прочитай легенду про озеро Синевір. Розкажи, які почуття вона викликала? Удома перекажи її рідним»; «Про які традиції ти дізнався вперше? Чи подобаються вони тобі?»; «Розглянь малюнки. Як думаєш, хто з хлопчиків розбив м'ячем вікно, а хто забив гол».	«Візьми інтерв'ю в однокласників (однокласниці). Розпитай, що їм найбільше сподобалося з літніх канікул».	Разом з однокласниками (однокласницями): «знайдіть у тексті про арніку синоніми до поданих слів і запишіть»; «Прочитай напис на світлині. Поміркуйте, що можуть виготовляти в цій майстерні»; «Обговоріть меню. Які слова вам незрозумілі. Знайдіть їх у довідці. Напишіть, які страви з меню ви б хотіли скуштувати».	«Разом с сусідом (сусідкою) по парті виконайте завдання Щебетунчика (знайдіть місто на карті; визначте, в якій області воно розташоване; на честь кого назване)».	Прочитайте в ролях розмову Гаджика і Родзинки; «Прочитайте із сусідом (сусідкою) по парті розмову сина і мами в ролях»; «Разом з однокласниками розіграйте сценку (за поданим сценарієм)».	«Разом з однокласниками (однокласницями) прочитайте легенду. Позмагайтесь, хто швидше випише з неї шість слів з префіксами»; «Родзинка запропонувала конкурс на найкращу розповідь про козаків. Візьми участь».
Савченко О. Українська мова та читання: Підручник для 3 класу ЗССО (у 2-х частинах) : Частина 2. 2020	«Які вчинки дійових осіб у чарівній казці схвалюються, а які – засуджуються?»; «Що у прочитаному захопило, а що – здивувало?»; «Які почуття в тебе викликав вчинок Марчіки?»; «Яке з побажань поетеси Інни	-	Спільне завдання «Пофантазуйте разом, яким може бути колективний колаж на теми «Наш клас», «Найкраща школа»»; «Створіть колективні колажі та представте свої роботи у класі після вивчення цього розділу»; поміркуйте разом «Чому	«Дослідіть: які мультфільми подобалися в дитинстві вашим батькам, дідусям і бабусям? Які мультфільми ви дивитеся разом?»; «Якими керамічним і виробами користуються	«Прочитайте ланцюжок»; «Розіграйте за прочитаним віршем сценку «У нашій шкільній бібліотеці»»; «Інсценізуйте одну з дій п'єси»; «Зіграймо в театр: інсценізуй	«Пограйтеся в гру «Загадай – я відгадаю»»

	<p>Жиленко для тебе найважливіше? Що ти робитимеш, щоб його здійснити?»; «Які почуття викликає в тебе вірш?»; «Чи погоджуєшся ти з висновками, які є у прочитаних байках?». У підручнику таких завдань значно більше ніж було у попередніх виданнях.</p>		<p>поява мови докорінно змінила життя людей? Поставте 2-3 питання до прочитаного»; «Як би ти пояснив/ла значення цього слова своїм однокласникам /цям?»; робота в парі «Поставте одне одному запитання за змістом прочитаного»; «Поділись з друзями своїми враженнями від прочитаної книжки. Поясни чим вона тебе зацікавила». Такі завдання є чітко розподіленими і є в кожній темі.</p>	<p>я у вашій родині? Намалйте або сфотографуйте один із них. Проведіть у класі виставку «Співуча глина у нас удома»».</p>	<p>мо байку»; «Придумайте і розіграйте продовження цієї розмови»; «Придумайте кілька ситуацій твого діалогу з Образою і розіграйте їх»</p>	
--	--	--	---	---	--	--

До першої групи – читання з розумінням – ми відносили запитання та завдання репродуктивного характеру, що допомагали працювати зі змістом тексту, прямі завдання за сюжетом, виконання конкретних завдань; продуктивні запитання, націлені на аналіз тексту, вміння виділяти головне, порівнювати, узагальнювати, доводити власну думку (завдання, які потребують формування інтелектуальної компетентності).

До другої групи – уміння висловлювати власну думку усно і письмово – ми зараховували запитання та завдання мовного характеру, які вимагають висловлювання та пояснення власної думки усно та письмово: продуктивні завдання після виконання репродуктивної частини (мовні завдання за вивченими правилами, завдання на розуміння частин тексту, логічні завдання з текстом, які вимагають висловлення власної думки усно чи письмово); завдання, націлені на створення власного творчого

продукту (завдання зі створення невеликих текстів на основі прочитаного, побаченого, почутого, продовження заданої теми з власного досвіду). До *третьої групи – вміння конструктивно керувати емоціями* – відносили запитання та завдання, націлені на висловлення почуттів, емоційного ставлення до прочитаного (побаченого почутого, пережитого), вміння розрізняти емоційний стан героїв. До *четвертої групи – вміння розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами* – ми зараховували запитання та завдання, націлені на формування соціальних умінь: завдання-інтерв'ю, націлені на вміння сформулювати запитання, взаємодіяти зі співбесідником та отримувати зворотний зв'язок; спільна робота над завданням за текстом, робота в парі; спільні дослідницькі завдання; рольові завдання; завдання-змагання, ігрові завдання. Серед цих завдань також були частково репродуктивні (читання ланцюжком, відтворення ситуації за зразком), продуктивні (відтворення власного варіанта розвитку ситуації) та творчі (створення спільного творчого продукту).

У підручнику К. Пономарьова, Л. Гайова (перша частина) [10] можна відзначити блоки завдань *«Проведи дослідження»*, націлені на вміння працювати за вивченими правилами. У підручнику О. Савченко (друга частина) [11] після кожного розділу є рубрика *«Перевіряю свої досягнення»*, в якій узагальнюючі запитання згруповані таким чином: *«Я знаю»*, *«Розумію, можу пояснити»*, *«Вмію»*, *«Виявляю ставлення, почуття»*. Окремо можна виділити завдання на *застосування інформаційних умінь*: *«До яких ще джерел ти звертався?»*; *«Пропонуємо вам завітати на сайт «Весела абетка», де зібрано багато цікавих матеріалів для шанувальників/ниць української мови»*; *«Запрошуємо відвідати сайт «Краща література – юним читачам»*; *«За допомогою Інтернету, а також порад друзів і дорослих складіть веселу програму для новорічно-різдвяного свята»*; *«Знайдіть інформацію про тварин, які рятували людям життя. Підготуйте про них розповідь»*. Пропонуються заняття у бібліотеці, проведення літературних ранків, екскурсій, бібліотечних уроків. Є рубрика *«Медіавіконце»*, де представлені сайти з віртуальними подорожами, наприклад, Музей книги і друкарства України; рубрики з медіаграмотності (селфі, афіша). Приклади завдань: *«Дізнайтеся більше про конкурс «Фото з улюбленою книжкою», який проводять у шкільних дитячих бібліотеках України»*. Рубрика з *правилами-орієнтирами* надає учневі чітко

прописаний алгоритм дій (наприклад, правило-орієнтир «Щоб скласти загадку»). Увагу приділено також сприянню розвитку творчої особистості: створення власного творчого продукту, творчі рольові завдання, взаємодія з різними видами мистецтва тощо.

Кількісний аналіз запитань та завдань підручників третього класу з української мови і читання, націлених на формування наскрізних умінь учнів, представлено на діаграмах (рис. 1 та 2).

Кількісний аналіз методичного апарату першого підручника показує, що найбільший відсоток у ньому з проаналізованих 651 позицій мають запитання та завдання на формування вміння читати з розумінням (перша підгрупа – 333/ 51 %; друга підгрупа – 103/16 %); уміння висловлювати власну думку усно і письмово займають другу позицію (перша підгрупа – 37/6 % та друга – 126/19 %); уміння конструктивно керувати емоціями – 5/1 % (але багато завдань інших підгруп мали емоційне забарвлення); уміння розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами (52/7 % за усіма підгрупами).

Кількісний аналіз другого підручника засвідчує, що в ньому з проаналізованих 494 позицій провідну роль також відіграють запитання та завдання на формування вміння читати з розумінням (перша підгрупа – 222/45 %; друга підгрупа – 67/13,5 %); уміння висловлювати власну думку усно і письмово також займають другу позицію (перша підгрупа – 53/11 % та друга – 36/7 %); уміння конструктивно керувати емоціями – 49/10 % (багато завдань різних типів мали емоційне забарвлення); уміння розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами (63/13,5 % за усіма підгрупами).

Отже, ми вважаємо, що підручники нового покоління максимально наближені до оновлених завдань Стандарту початкової школи. У нових підручниках запитання та завдання чітко структуровано в кожній темі й націлено на формування основних видів наскрізних умінь учнів.

Рис. 1. Типи запитань та завдань підручника (наскрізні вміння)

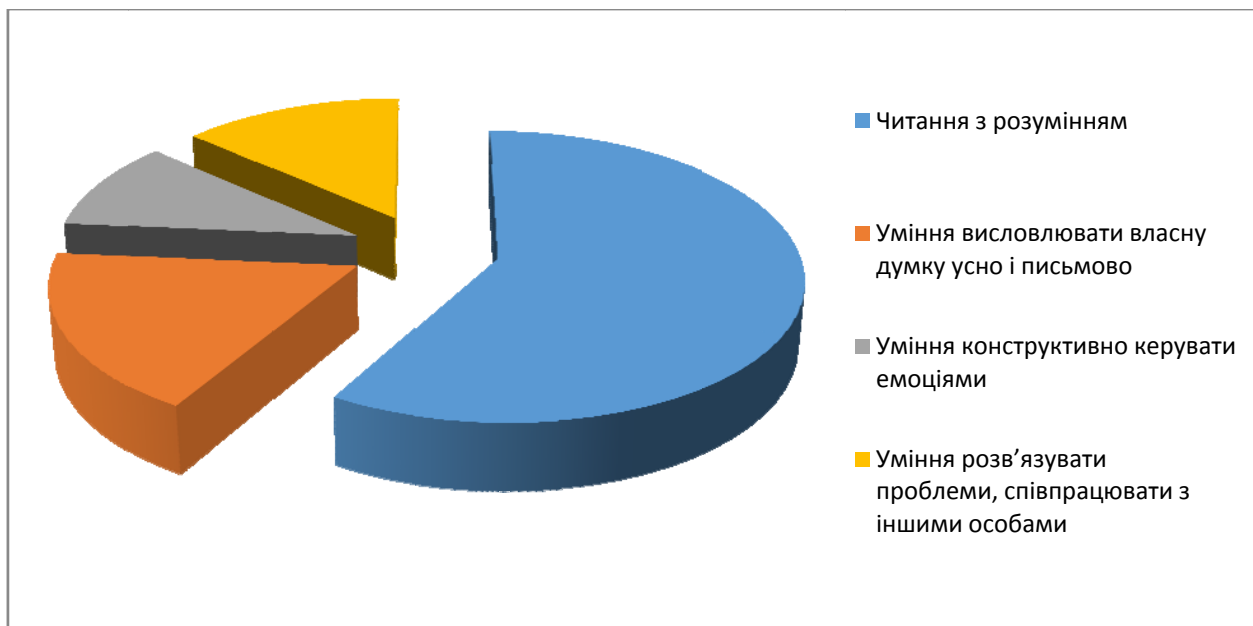

Рис. 2. Типи запитань та завдань підручника (наскрізні вміння)

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, підручник у сучасних умовах стає особливою багатофункціональною книжкою-путівником, радником, інтелектуальним самовчителем, який частково може вирішити проблеми в умовах тимчасової ізоляції (змішаного навчання) в суспільстві. Актуальними наразі є такі проблеми: забезпечення індивідуалізації навчання в умовах дистанційної (змішаної) форми; вивчення проблеми подолання дефіциту живого спілкування учнів; діагностика рівня тривожності учнів; дослідження взаємодії вчителів, батьків та учнів та інші.

Використані джерела

- [1] Державний стандарт початкової освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України 21 лютого 2018 р. № 87 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 688). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>
- [2] Д. Б. Эльконин, «Психологические вопросы формирования учебной деятельности в младшем школьном возрасте», у *Вопросы психологии обучения и воспитания*, Г. С. Костюк, П. Ф. Чамата, Ред. Киев, 1961.
- [3] В. В. Давыдов, «Психологические проблемы процесса обучения младших школьников», у *Хрестоматія по возрастній і педагогічній психології*. – Москва, 1981, 298 с.
- [4] А. В. Запорожец и Г. Д. Луков, «Развитие рассуждений у ребёнка младшего школьного возраста», у *Научные записки Харьковского гос. пед. Института*. Харьков, Т. VI, 1941.
- [5] О. В. Почупайло, «Формування читацьких умінь в учнів I–IV класів», дис. канд. пед наук., Нац. пед. Ун-т ім. О. Горького, Київ, 1994, 179 с.
- [6] О. В. Почупайло, «Програма формування читацьких умінь у школярів», *Початкова школа*, 1997, № 10, с.29–38.
- [7] В. Ф. Паламарчук, *Глобус інтелектус (методологія, програма, методика формування глобального інтелекту)*. Київ, Україна, 1999, 56 с.
- [8] С. Е. Трубочева та О. В. Барановська, «Компетентнісно орієнтовані педагогічні технології в структурі шкільного підручника», на *Проблеми сучасного підручника: матеріали Міжнародної наук.- практ. конф. (м. Мінськ, 18–19 трав. 2018 р.)*. Київ: Педагогічна думка, 2018, с. 81–85.
- [9] О. Я. Савченко, «Методичний потенціал нового підручника з літературного читання у 3-му класі», *Український педагогічний журнал*, 2020, Вип. 25, с. 133-148.
- [10] К. Пономарьова та Л. Гайова, *Українська мова та читання: Підручник для 3 класу ЗССО (у 2-х частинах)*: Частина 1. Київ, Україна: УОВЦ Оріон, 2020, 160 с.
- [11] О. Я. Савченко, *Українська мова та читання: Підручник для 3 класу ЗССО (у 2-х частинах)*: Частина 2. Київ, Україна: УОВЦ Оріон, 2020, 160 с.

References

- [1] Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity. Zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy 21 liutoho 2018 r. № 87 (u redaktsii postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 lypnia 2019 r. № 688). [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>
- [2] D. B. El'konin, «Psihologicheskie voprosy formirovaniya uchebnoj deyatel'nosti v mladshem shkol'nom vozraste», u *Voprosy psihologii obucheniya i vospitaniya*, G. S. Kostyuk, P. F. CHamata, Red. Kiev, 1961.
- [3] V. V. Davydov, «Psihologicheskie problemy processa obucheniya mladshih shkol'nikov», u *Hrestomatiya po vozrastnoj i pedagogicheskoy psihologii*. – Moskva, 1981, 298 s.
- [4] A. V. Zaporozhec i G. D. Lukov, «Razvitie rassuzhdenij u rebyonka mladshego shkol'nogo vozrasta», u *Nauchnye zapiski Har'kovskogo gos. ped. Instituta*. Har'kov, T. VI, 1941.
- [5] O. V. Pochupailo, «Formuvannia chytatskykh umin v uchniv I–IV klasiv», dys. kand. ped nauk., Nats. ped. Un-t im. O. Horkoho, Kyiv, 1994, 179 s.
- [6] O. V. Pochupailo, «Prohrama formuvannia chytatskykh umin u shkoliariv», *Pochatkova shkola*, 1997, № 10, s.29–38.
- [7] V. F. Palamarchuk, *Hlobus intelektus (metodolohiia, prohrama, metodyka formuvannia hlobalnoho intelektu)*. Kyiv, Ukraina, 1999, 56 s.
- [8] S. E. Trubacheva ta O. V. Baranovska, «Kompetentnisno oriientovani pedahohichni tekhnolohii v strukturi shkilnoho pidruchnyka», na *Problemy suchasnoho pidruchnyka: materialy Mizhnarodnoi nauk.- prakt. konf. (m. Minsk, 18–19 trav. 2018 r.)*. Kyiv: Pedahohichna dumka, 2018, s. 81–85.
- [9] O. Ya. Savchenko, «Metodychnyi potentsial novoho pidruchnyka z literaturnoho chytannia u 3-mu klasi», *Ukrainskyi pedahohichniy zhurnal*, 2020, Vyp. 25, s. 133-148.
- [10] K. Ponomarova ta L. Haiova, *Ukrainska mova ta chytannia: Pidruchnyk dlia 3 klasu ZSSO (u 2-kh chastynakh)*: Chastyna 1. Kyiv, Ukraina: UOVTs Orion, 2020, 160 s.
- [11] O. Ya. Savchenko, *Ukrainska mova ta chytannia: Pidruchnyk dlia 3 klasu ZSSO (u 2-kh chastynakh)*: Chastyna 2. Kyiv, Ukraina: UOVTs Orion, 2020, 160 s.

Елена Барановская, кандидат педагогических наук, старший научный сотрудник, старший научный сотрудник отдела дидактики Института педагогики НАПН Украины, г. Киев, Украина

ФОРМИРОВАНИЕ СКВОЗНЫХ УМЕНИЙ ТРЕТЬЕКЛАССНИКОВ С ПОМОЩЬЮ МЕТОДИЧЕСКОГО АППАРАТА УЧЕБНИКА

В статье проанализировано влияние психологических исследований на структурные и содержательные изменения в учебно-методическом аппарате учебника. Сделано ударение на важности развития индивидуальности в качестве основы для гармоничного развития человека как личности-творца. Проанализированы требования стандарта начального образования для 3–4-х классов. Осуществлен анализ соотношения репродуктивных производительных и творческих задач в учебниках 90-х годов и новых учебниках. Проведенный анализ учебников для третьего класса и результаты теоретического анализа литературы показали, что из представленного перечня сквозных умений в начальных классах (3–4-х) активно формируются следующие: чтение с пониманием; умение выражать собственное мнение устно и письменно; творчество; умение конструктивно управлять эмоциями; решать проблемы, сотрудничать с другими лицами. Выполнен количественный и качественный анализ формирования сквозных умений третьеклассников средствами методического аппарата учебника.

Ключевые слова: второй цикл начального образования; содержательные линии; учебник.

Olena Baranovska, Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Senior Researcher, Department of Didactics, Institute of Pedagogy, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

FORMATION OF THURSDAY SKILLS OF THIRD GRADES WITH THE HELP OF THE METHODOLOGICAL APPARATUS OF THE TEXTBOOK

The article considers the principle of individualization of education, which is based on taking into account the inclinations and abilities of the child, the pace of its work and the degree of success. The influence of psychological research on structural and semantic changes in the educational and methodical apparatus of the textbook is analyzed. The transformation of the established principles of textbook creation from the beginning of the 90s to modern transformations is traced. The results of our dissertation research of formation of reading skills at pupils' of initial classes in 90th years of XX century are resulted. Emphasis is placed on the importance of the process of formation of new types of institutions in Ukraine, which were preparing education reform in an advanced mode, were experimental sites where new content and learning technologies were tested. The article analyzes the soft (cross-cutting) skills identified in the framework of key competencies, which schoolchildren must master throughout school. The requirements of the standard of primary education for 3–4 grades are analyzed. The analysis of the ratio of reproductive productive and creative tasks in the textbooks of the 90s and in the new textbooks is carried out. The analysis of textbooks for the third grade and the results of theoretical analysis of the literature showed that from the presented list of soft skills the following are actively formed in grades 3–4: reading comprehension; ability to express one's own opinion orally and in writing; art; ability to constructively manage emotions; solve problems, cooperate with other people. Quantitative and qualitative analysis of the formation of soft skills of third-graders by means of the methodical apparatus of the textbook is performed. It is concluded that the textbook in modern conditions becomes a special multifunctional guidebook, counselor, intellectual self-teacher, which can partially solve problems in conditions of temporary isolation (blended learning) in society. It is emphasized that it is important to create electronic support for textbooks (especially for primary school). Important for the future are the problems: ensuring the individualization of learning in a distance (mixed) form; studying the problem of solving the deficit of live communication of pupils'; diagnosis of pupils' anxiety level; study of the interaction of teachers, parents and pupils'.

Keywords: the second cycle of primary education; content lines; textbook.